

Попова Н.М.

**Явища полісемії у світлі синхронічно-діахронічного аналізу концептів
(на матеріалі іспанської мови)**

Попова Наталія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іспанської та італійської філології
Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Анотація. Статтю присвячено вивченню явища полісемії з погляду когнітивної семантики. Застосування синхронічно-діахронічного аналізу до вивчення концептів, відображених у мовній картині світу Іспанії, свідчить про те, що полісемія як семантична категорія із польовою структурою з когнітивного погляду є найбільш ефективним засобом накопичення інформації, що призводить до широкого розгалуження значень лексичних одиниць завдяки існуванню кількох прототипних ядер концепту.

Ключові слова: полісемантичні слова, концепт, прототипне ядро, омоніми, синхронія, діахронія

Теоретичні засади семантики пререкструктуралістів та історичної семантики свідчать про те, що результатом семантичних змін зазвичай є розвиток полісемантичної лексики. Тож, різні значення одного слова є характерним результатом лексичних змін. Окрім того, полісемія як семантична категорія із польовою структурою, що має ядро та периферію, з когнітивного погляду є найбільш ефективним засобом для накопичення інформації.

Таким чином, полісемію можна вважати нормою лексичної системи, тоді як абсолютна моносемія, на думку Дж. Лангаккера [10], М. Гарачана і Дж. Хілферті [5], Х. Сіфунтеса [2], У. Крофта й А. Крузе [3] та інших дослідників, виявляється досить рідкісним явищем.

Метою нашого дослідження є встановлення зв'язку між явищем полісемії та розвитком вторинного прототипного ядра у багатьох іспанських концептів, завдяки чому в мовній картині світу Іспанії відображається своєрідність і самотність національної концептосфери.

Структурна семантика завжди заперечувала існування полісемії через теоретичну необхідність підтримки полярної однозначності між лексемою і її єдиним значенням – відповідністю, що базувалася на концепції Ф. де Соссюра про мовні знаки [4, с. 131]. Завдяки цій концепції структуралісти чітко відрізняють значення і смисл, де під значенням розуміється семантичне ядро лексеми, а під смислом – випадкові конотативні асоціації прагматичного характеру. Візьmemo за приклад іспанське слово *jirafa* (журафа), що має лише одне значення – африканська травоядна тварина з довгою шиєю у різних контекстах. Так, у реченні *Susana es una jirafa* (Сусана – журафа) дана лексема позначає жінку дуже високого зросту.

Таким чином, у першому випадку йдеться про основне лінгвістичне значення (зафіксоване у мовній системі), а у другому випадку – оказіональному використанні лексеми – про одноразове значення енциклопедичного характеру. Ось чому для структуралістів лексема *jirafa* не є полісемантичною, маючи єдине значення, а усі інші потенційні смисли є прагматичним використанням цієї лексеми.

На відміну від такого бачення, лінгвісти-когнітологи завжди надавали полісемії важливого значення. Для них полісемія забезпечує комплексну польову структуру, у якій відмінні значення формують множинні зв'язки. Завдяки цьому, дискретні відмінності між значенням і смислом мовних одиниць заміню-

ються континуумними відношеннями між різними значеннями, організованими згідно з теорією прототипів. Розуміючи полісемію саме таким чином, Дж. Лангаккер стверджує, що вона є градуйованим явищем з різним рівнем лексикалізації та психологічної фіксації [10, с. 56].

Якщо повернутися до прикладу *jirafa*, можна стверджувати, що прототипне значення – *сваець із довгою шиєю* – співіснує зі значенням *людина високого зросту*, яке є значно більше віддаленим від основного прототипу та створеним на основі концептуальної метафори *люди – тварини*. Тож, обидва значення (та багато інших, що можуть виникати) свідчать про польову або атомну структуру лексеми та репрезентованого нею концепту.

Таким чином, двозначність контексту, прагматичні цілі та образно-емоційні засоби, необхідні мовцєві, легко провакують розвиток прототипних значень у мовному дискурсі, які уможливають актуалізацію периферійних характеристик концепту, що з'являються спеціально для досягнення певної мети (як у випадку з *jirafa* (журафа) або *cafetera* (чайник) у значенні *голова* → *Tengo la cafetera que me va a estallar* (мається на увазі *сильний головний біль*): лексема *cafetera* у значенні *голова* використовується завдяки концептуальній метафорі, проте слово *cafetera* не має постійного, закріпленого за ним значення *cabeza* (голова) [2, с. 105].

Виняткову роль у вербалізації концептів, що відбувається дуже швидко в процесі спілкування, відіграють метафора та метонімія. Звичайно ж у мовній системі закріплюються не всі значення, що з'явилися завдяки прагматичному використанню мовних одиниць. Згідно з теорією Д. Герарта про семантичний полігенез, багато вербалізованих прикладів актуалізації периферійних характеристик концептів є одноденками, тобто вони зникають відразу ж після свого створення. Проте, на думку іспанських когнітологів, вони все одно мають значення, хоч і вузьке [3, с. 23].

Тож, рівень закріплення семантичного значення є градуйованим: існують яскраві зміни, які надовго фіксують полісемантичне значення слова, і є менш яскраві зміни, що безслідно зникають, хоча й несуть у собі велику кількість інформації. Наприклад, вільна і коротка (за кількістю складових мовних одиниць) метафора має здатність конденсувати в собі настільки великий об'єм інформації, що здатна замінити собою складну перифразу. Так, топонімічний компонент, наприклад, актуалізує національно-культурну семан-

тику фразеологічних одиниць, додаючи їм певного колориту і будучи невід'ємною частиною фонових знань носії мови [13, с. 65].

Звертаючись до національно-маркованих концептів іспанської концептосфери, варто згадати про різноманітність значень лексем, що вербалізують такі концепти, як *toro*, *caballero*, *dios*, *flamenco*, *castillo* та інші (див. праці Н. Попової 2013, 2014). Синхронічно-діахронічний аналіз розвитку семантики, наприклад, лексеми *caballero* свідчить про появу значень, відмінних від основного – *відважний лицар: галантний чоловік, герой-коханець, ерудит, успішний бізнесмен* тощо [11, с. 193].

Саме завдяки здатності мовних одиниць накопичувати в собі інформацію дослідників завжди цікавила природа омонімії та її зв'язок із полісемією. Як відомо, омоніми – це слова, які незважаючи на різне етимологічне походження мають однакову фонологічну форму. Наприклад, іспанський іменник *pez* може означати *риба* та *смола*. Ці значення властиві різним словам, які в процесі діахронічного розвитку стали омонімами. Так, лексема *pez* зі значенням *риба* походить від латинського слова *piscet*, що в знахідному відмінку мало форму *piscis*. Лексема ж *pez* зі значенням *смола* походить від слова *picet*, яке у знахідному відмінку мало форму *pix* [7, с. 125]. Питання взаємозв'язку полісемії та омонімії стало класичною проблемою семантики. Головний принцип їхньої диференціації спирається на походження значення слова: від спільного етимона у випадку полісемії та від різних етимонів у випадку омонімії.

Вивчення мовних явищ з погляду когнітивної лінгвістики дає можливість поглянути на питання омонімії та полісемії під дещо іншим кутом зору, відмінним від класичного підходу. Якщо полісемія є складною когнітивною структурою сформованою за польовим принципом, до якої входять відмінні значення, зв'язки між якими градуюються відповідно до одного чи кількох прототипних ядер, можна припустити, що за певних умов якесь значення може відхилитися від прототипних характеристик настільки, що повністю втратить зв'язок із іншими значеннями. У цьому випадку полісемія наближається до омонімії, оскільки таке лексикалізоване, але надмірно віддалене від прототипу значення може вважатися незалежним словом. Проаналізуємо, наприклад, слово *colonia*, яке в сучасній іспанській мові має два значення: *agua perfumada* (*парфуми*) (що утворилося завдяки метонімічному перенесенню від назви міста *Colonia*, де його винайшли) та *lugar que ha sido colonizado* (*колонізоване місце*). Оскільки занадто важко встановити походження обох значень, більшість іспанців вважають, що ці лексеми є омонімами, тобто, що вони мають різне етимологічне походження. Проте, дослідження з історичної семантики свідчать, що обидва значення пов'язані між собою, оскільки назва міста *Colonia* походить від латинського *Colonia Agrippina* – назви, якою римські колонізатори називали це поселення. Ось чому *colonia* є полісемантичним словом, першим значенням якого є *lugar colonizado* (метонімічне значення), а наступним *agua perfumada*, яке також утворилося завдяки метонімії. Таким чином, полісемія практично перетворилася на омонімію, у крайньому

випадку на рівні синхронії, завдяки надзвичайному віддаленню зв'язків між значеннями, практично, їхній втраті. Тож, значна кількість омонімів, на думку М.Х. Куенки та Дж. Хідферті, – це полісемантичні слова, що втратили початкову мотивацію [4, с. 130].

Не виключено, що пошук родинно-сімейних відносин (згідно з теорією базового рівня) призведе до спорідненості омонімів *toro* (*бик*) і *toro* (*вал* – архітектурний термін; згодом *рубанок*, *шпату*), оскільки обидва походять з латинської мови, а первісне значення останнього *суха палка для запалювання свічок* (1335 р.) народилося із ідеї про об'ємний, масивний, м'ясистий об'єкт, на зразок *потовщення* → *мотузки* → *м'язів*, що має ті ж самі фізичні характеристики, що і бик (величезна купа м'язів).

У лінгвістиці полісемія вважається природним розвитком семантичного значення слова. З погляду когнітивної лінгвістики, ці процеси розвитку семантичного значення слова залежать від психології людини, комунікативної продуктивності та необхідності перетворення повсякденного досвіду в більш абстрактні категорії. Дослідження останніх років вказують на те, що еволюційні процеси, в результаті яких змінюються значення слів, не завжди повністю пояснюються комунікативними параметрами. Існує можливість того, що лінгвістичні зміни провокуються чинниками більш абстрактної природи, зокрема, деякі учені використовують для їхнього пояснення Теорію хаосу, фізику або математику (див. праці Е. Бернадеса, [1], Х. Хаена [9], М. Гріхела та Дж. А. Клепарського [6], Х. Ховарда [8] або Х. Тейхейри [12]).

Згідно з Теорією хаосу – математичною теорією, сформульованою в ХХ столітті, – поведінку складних систем, що існують у всесвіті, неможливо передбачити. Тоді як згідно із евклідовою математикою та класичною математикою Ньютона, всесвіт функціонує за стабільними, чітко визначеними законами, які дозволяють точно передбачити зміну явищ навколишнього світу. Проте, вивчаються лише ідеальні моделі (наприклад, правильні геометричні фігури або орбіти планет у формі еліпсів), і жодної уваги не приділяється винятковим випадкам. Беручи до уваги відхилення від ідеальних моделей, Б. Мандельброт доводить, що насправді, всесвіт тяжіє до хаотичного та непередбачуваного способу існування, оскільки в більшості випадків існує значна кількість відхилень, які не дають можливості точно передбачити результат перетворень у ході динамічної послідовності подій.

Чуттєвість до найменших змін початкових умов у Теорії хаосу отримала назву "ефекту метелика", у результаті якого найменше відхилення може призвести до неочікуваного результату. Чим складнішою є система, тим більше можливостей виникнення відхилень існує. Функціонування цих систем є математично непередбачуваним. Подекуди поєднання найпростіших складових концепту призводить до появи складних утворень, передбачити формування яких із цих простих елементів неможливо.

До таких складних систем однозначно відноситься і мовна система, яка є потенційно мінливою. Мова людини має безліч планів вираження, часто непов'язаних між собою. Тож, теоретично можна припустити, що в ході розвитку мовної системи також

траплялися непередбачувані явища, що могло призвести до несподіваних результатів. Таким непередбачуваним процесам завдячують, наприклад, лексеми, що у різних мовах мають різні значення. Так, слово *propina*, яке у латинській мові означало *дар* або *подарунок*, в іспанській мові має значення *чайові* (семантична конкретизація), тоді як і португальській мові це *вступний внесок* [6, с. 56]. Тож, від одного слова може виникнути значна кількість слів, семантичні значення яких призводять до появи омонімії або ж залишаються передбачуваними (полісемія). Подібне пояснення може бути корисним і для розуміння так званих "фальшивих друзів перекладача" – слів, що мають подібне звучання у різних мовах, проте їхні значення є зовсім різними: *aspirante* (*абітурієнт*) – *аспірант*, *bachillerato* (*останні два роки навчання в середній школі з метою підготовки до вступу до університету*) – *бакалаврат*, *profesor* (*викладач без наукового ступеня*) – *професор* тощо.

Існують також випадки, коли відмінності в значеннях одного і того ж слова, що використовується в різних мовах, не співпадають в історичному часі. Так, наприклад, у каталонській та середньовічній іспанській мові лексема *acostarse* мала спільне прототипне значення *acercarse* (*наближатися*). Це значення до цього часу є ядерним у каталонській мові. Проте в іспанській мові воно почало зникати з ужитку в XV столітті й остаточно зникло у XVIII столітті, а замість нього прототипним ядром стало значення *tumbarse* (*розміщуватися*) [9, с. 29].

Тож, діахронічна когнітивна семантика допомагає зняти значну кількість протиріч, які властиві семантиці структуралістів. Окрім того, її принципи органічно поєднуються з принципами Складних наук, значною мірою завдяки Теорії прототипів, яку справедливо можна співвіднести із Теорією хаосу. Еволюція лексичних категорій з погляду цієї гіпотези характеризується помітною схожістю із еволюцією складних систем, розробленою в математиці. Так, зміна прототипного ядра у межах полісемії або поділ прототипу на кілька ядер є непередбачуваними результатами, що з'являються через слабку рівновагу системи, у межах якої існують лексичні значення [12, с. 201]. Завдяки існуванню великої кількості чинників, що впливають на лексичне значення (граматичні, прагматичні, соціолінгвістичні, психологічні тощо) зміни концепту в плані діахронії не можна передбачити повністю.

Це положення не суперечить гіпотезі Д. Герарта про те, що семантика прототипів дає можливість пояснити зміни та передбачити певні тенденції розвит-

ку, оскільки вона не передбачає як саме відбуватиметься розвиток окремих лексем.

Загалом, полісемія, будучи далекою від неточності мовної системи, є природним процесом у розвитку лексичного значення слова. Завдяки еволюції моносемантичних слів утворюються нові значення, оскільки мовці використовують їх у нових контекстах відповідно до своїх комунікативних цілей. Деякі із цих значень виявляються настільки актуальними, що закріплюються в мові, що й приводить до перетворення однозначних слів на багатозначні. Саме в цьому і полягає динаміка семантичних змін. Подекуди семантичні значення слова настільки розгалужуються, що стає важко пов'язати якесь із них із рештою, що й призводить до утворення нового слова, яке стає омонімом до слова, від якого розвинулося його семантичне значення.

Оскільки полісемія є складною категорією, за її допомогою можна пояснити випадковість виникнення нових семантичних значень, спираючись на закони Теорії хаосу та Теорії ментальних просторів Дж. Фауконьєра (поєднання чотирьох просторів у процесі метафоризації: вихідного фізичного, кінцевого ментального, спільного та змішаного, у якому в поєднанні із енциклопедичним знанням мовця часто виникає непередбачувана інформація). Ось чому, зважаючи на те, що процеси, які змушують семантичне значення змінюватися, є спільними як для одноденних змін, так і для закріплених у мові, можна стверджувати, що дихотомію Ф. де Соссюра синхронія – діахронія варто замінити на глобальне поняття панкронії (поняття панкронії уже застосовувалося у дослідженнях граматичних форм (див. Cifuentes 1999, 2003), яке здатне значно точніше висвітлювати мовні явища.

Отже, застосування синхронічно-діахронічного підходу до вивчення полісемії та інших мовних явищ з погляду когнітивної лінгвістики здатне значно розширити можливості дослідників та пояснити процеси взаємодії мови і мислення, а також причину своєрідності тих складових національної концептосфери, відповідники яких існують в різних народів світу. Також, вивчення багатозначності слів з погляду панкронії дає можливість стверджувати, що континуум розвитку прототипного ядра концепту відображається в появі нових семантичних відтінків значення в лексем-репрезентантів концепту. Поява ж вторинного прототипного ядра, що зумовлюється кардинальними переломами у свідомості нації, у мовній картині світу відображається появою як нових семантичних значень, так і розвитком полісемії.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bernárdez E. Catastrophes, Chaos, and Lexical Semantics / E. Bernárdez // *Lexical Semantics, Cognition and Philosophy* / ed. B. Lewandowska-Tomaszczyk. – Lodz: Lodz University Press. – 1995. – P. 11-28.
2. Cifuentes Honrubia J.L. La polisemia como prototipo diacrónico [*Polysemy as diachronic prototype*] / J. L. Cifuentes Honrubia // *Anales de Filología Hispánica*. – 1990. – № 5. – P. 99-119.
3. Croft W., Cruse A.D. *Linguística cognitiva* / W. Croft, A.D. Cruse. – Madrid: Akal, 2008. – 283 p. Croft W., Cruse A. D. *Linguística cognitiva [Cognitive linguistics]* / W. Croft, A.D. Cruse. – Madrid: Akal, 2008. – 283 p.
4. Cuenca M. J., Hilferty J. Introducción a la lingüística cognitiva [*Introduction to Cognitive Linguistics*] / María Josep Cuenca, Joseph Hilferty. – Barcelona: Ariel, 2013. – 252 p.: 130-131.
5. Garachana Camarero M., Hilferty J. Una representación de la polisemia en diacronía y sincronía [*A polysemy representation in diachrony and synchrony*] / M. Garachana Camarero, Joseph Hilferty // *Anuari de Filologia*. – 1994. – № 17 / F-5. – P. 71-92.
6. Grygiel M., Kleparski G.A. Semantic change and chaos theory / M. Grygiel, G.A. Kleparski // *Studia Anglica Resoviensia*. – 2005. – Issue 3. – P. 48-58.

7. Gutiérrez Ordóñez S. Introducción a la semántica funcional [Introduction to Functional Semantics] / S. Gutiérrez Ordóñez. – Madrid : Síntesis, 1992. – 352 p.
8. Howard H. Sparseness and Entropy in Semantic Change: Precedents from Early Vision / H. Howard // Cognitive Linguistics: From Words to Discourse. International Journal of English Studies / eds. J. Valenzuela, A. Rojo, P. Cifuentes. – 2007. – T. 7-1. – P. 17-33.
9. Jaén Fernández J. Semántica histórica y Teoría del Caos [Historical Semantics and Chaos Theory] / Jorge Fernández Jaén // Res Diachronicae. – 2008. – № 6. – P. 21-39.
10. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical prerequisites / Ronald Langacker. – V. 1. – Redwood : Stanford University Press, 1987. – 540 p.
11. Попова Н.М. Ціннісний складник концепту "кабальєро" в іспанській лінгвокультурі та його розвиток / Наталія Миколаївна Попова // Літературознавчі студії / відп. ред. Григорій Фокович Семенюк. – ВПЦ "Київський університет", 2013. – Випуск 37. – Частина 2. – С. 189-194.
12. Teixeira J.O. Equilíbrio caótico de significado lingüístico [Chaotic balance of linguistic meaning] / J. Teixeira // Diacritica. Ciencias de Linguagem. – 2004. – T. 18-1. – P. 189-207.
13. Хохлова В.А. Национально-культурная семантика топонимической фразеологии в английском и украинском языках // Science and Education a New Dimension. Philology, II (4), Issue: 24, 2014. – P. 63-66. – [Е-pecyпc] Khokhlova V.A. Natsionalno-culturnaya semantic toponimicheskoi frazeologii v angliiskom i ukrainskom yazykah [National-cultural semantics of English and Ukrainian toponymic phraseology] // Science and Education a New Dimension. Philology, II (4), Issue: 24, 2014. – P. 63-66. – [Online] www.seanewdim.com

Popova N. The phenomena of polysemy from the point of view of concepts' synchronically-diachronic analysis (on Spanish language materials)

Abstract. This article deals with the phenomenon of polysemy from the point of view of cognitive semantics. Application of the synchronically-diachronic analysis for studying of the concepts reflected in Spain language picture of the world indicates that polysemy as a field structured semantic category from the cognitive point of view is the most effective mean to accumulate information, leading to a wide divergence of lexical units' meanings due to the existence of several concept's prototype cores.

Key words: polysemantic words, concept, prototypal core, homonyms, synchrony, diachrony

Попова Н.Н. Явления полисемии в свете синхронически-диахронического анализа концептов (на материале испанского языка)

Аннотация. Статья посвящена изучению явления полисемии с точки зрения когнитивной семантики. Применение синхронически-диахронического анализа к изучению концептов, отраженных в языковой картине мира Испании, свидетельствует о том, что полисемия как семантическая категория с полевой структурой с когнитивного взгляда является наиболее эффективным средством накопления информации, что приводит к широкому разветвлению значений лексических единиц благодаря существованию нескольких прототипных ядер концепта.

Ключевые слова: полисемантические слова, концепт, прототипное ядро, омонимы, синхрония, диахрония